

Վարազ Ներսիսեան, *Հայ Միջնադարեան Տաղերգութեան Ժանրերն ու Տաղաչափութիւնը*, Երեւան, Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչութիւն, 2008, 222 էջ:

Առեղծուածներով եւ բազում մեծ ու փոքր խնդիրներով է լի հայ միջնադարեան գրականութիւնը: Ուստի այն լուսաբանող իւրաքանչիւր հետազօտութիւն՝ տեսական, բնագրագիտական, թէ բանասիրական, ներկայացնում է առանձնայատուկ հետաքրքրութիւն: Իսկ եթէ ուսումնասիրութիւնը կատարուած է սկզբնաղբիւրների քաջիմացութեամբ եւ գրականագիտական հմտութեամբ, ապա ի յայտ են գալիս նաեւ որոշակի խիզախում, մեծ ջանք եւ նոր խօսք, ինչը վկայում է կայացած արժեքաւոր աշխատանքի մասին: Այդպիսին է Վարազ Ներսիսեանի *Հայ Միջնադարեան Տաղերգութեան Ժանրերն ու Տաղաչափութիւնը* (X-XVIIIդդ.) ուսումնասիրութիւնը:

Տաղերգութեան խնդիրներին Վարազ Ներսիսեանը նուիրել է տասնամեակներ, աստիճանաբար յաղթահարել թեմայի բարդութիւնը, խորացել նրա այլազան ծալքերի մէջ եւ ի վերջոյ հասել ցանկալի հանգրուանի, որ է սոյն ուսումնասիրութիւնը:

Ի՞նչ է տաղը. հայ միջնադարեան բանաստեղծութեան առանձին տեսակ, տարբեր տեսակների մի ամբողջութիւն, թէ՞ նոյնական է ընդհանրապէս չափածոյ խօսք հասկացութեանը: Սոյն հիմնահարցին այս կամ այն չափով անդրադարձել է հայ գրականագիտութիւնը՝ հիմնականում առանձին տաղերգուների գեղարուեստական ժառանգութիւնը քննելիս:

Ինչպէ՞ս են տաղ հասկացութիւնն ըմբռնել նոր շրջանի ուսումնասիրողները եւ ի՞նչ իմաստներով է այն գործածուել հին աղբիւրներում: Այս խնդիրն է արծարծում ուսումնասիրութեան առաջին գլխում: Բերելով մի շարք գրականագէտների կողմից արտայայտուած կարծիքներ ու դատողութիւններ, ատենախօսութեան հեղինակը արձանագրել է, որ բանասիրութեան մէջ չի եղել տաղի ընդհանրական ըմբռնում: Պատճառն այն է, որ «գրականագիտական միտքը գէթ մէկ անգամ դեռ հիմնաւոր կերպով ու հետեւողականօրէն ձեռնամուխ չի եղել հասկացութեան հետ առնչուող գրաւոր վկայութիւնների, անցեալում արուած տեսական բացատրութիւնների եւ նրա գեղարուեստական կոնկրէտ դրսեւորումների, իբրեւ մէկ միասնական երեւոյթի, համադրական, մանրագնին ու քննական ուսումնասիրութեանը» (էջ 10):

Լրացնելով բացը, Ներսիսեանը կատարում է երեւոյթի իսկապէս մանրագնին եւ համադրական քննութիւն: Նա անդրադառնում է տաղ հասկացութեան հնագոյն գործածութիւններին ու բացատրութիւններին՝ սկսած առաջին քերականական ու տեսական քարգմանական գործերից մինչեւ միջնադարեան որոշ հայ մատենագիրների կատարած բնութագրումները, ապաւինելով նաեւ բուն տաղերգութեան տիպաբանութեանը: Ըստ այդմ, բերուած բազում փաստերի «ճնշմամբ ու թելադրանքով» հեղինակը գալիս է այն եզրակացութեան, թէ «տաղը իր բովանդակութեամբ նոյնական է «չափածոյ կամ ռիթմիկ կազմակերպուածութեամբ օժտուած ստեղծագործութիւն» ըմբռնմանը եւ իբրեւ գրականագիտական հասկացութիւն չի մտնում ժանր կատեգորիայի մէջ» (էջ 23):

Միանգամայն համոզիչ եւ ընդունելի է, որ տաղը առանձին գրական ժանր չէ եւ չունի ժանրային որոշակի իմաստ ու բովանդակութիւն: Սակայն այստեղ նշենք մի կարեւոր հանգամանք:

Դեռեւս աշխատութեան առաջաբանում Ներսիսեանը նկատել է, որ տաղ երեսոյքը «գլխաւորապէս կապւում է Գրիգոր Նարեկացու գործունէութեան հետ» (էջ 4): Այսինքն՝ սկիզբ է առնում Ժ. դարում եւ ամփոփում ԺԷ. դարով: Իսկ վերջաբանում («Աւարտ») հեղինակն ասում է աւելին, թէ՛ տաղի հնագոյն նմուշները ստեղծուել են «Գանձարան» ժողովածուի կազմաւորման պահանջով, որպէս տուեալ ժողովածուի առանձին մասերը ներկայացնող կանոնների բաղկացուցիչ միաւորներ» (էջ 197): Այս միտքը պէտք է յստակ արտայայտուէր ատենախօսութեան առաջաբանում կամ առաջին գլխում, որպէսզի ի սկզբանէ չառաջանար այն տպաւորութիւնը, թէ տաղը նոյնական է առհասարակ չափածոյ խօսքին եւ հայ տաղերգութիւնը ընդգրկում է միջնադարեան ողջ բանաստեղծական արտադրանքը: Վստահ ենք, որ հեղինակը այդ կարծիքին չէ, եւ նրա ուսումնասիրած նիւթն էլ այդ մասին չի վկայում, թէւ առաջաբանում, թերեւս վրիպելով, նա գրել է. «Ներկայ աշխատութեան մէջ ուսումնասիրութեան նիւթ է ծառայում այս ողջ ժամանակաշրջանի (Ժ.-ԺԸ. - Հ.Բ.) բանաստեղծական արտադրանքն իր լաւագոյն դրսեւորումներով» (էջ 4):

Տաղերը հայ միջնադարեան բանաստեղծութեան մէջ ներկայացնում են, Ներսիսեանի խօսքերով ասած, «մէկ միասնական երեւոյթ,- եւ,- հայ բանաստեղծութեան արժէքաւոր, անբաժանելի մասն են» (էջ 5):

Չլինելով առանձին ժանր, տաղերգութիւնն ունի իր ժանրային համակարգը, ինչը եւ մանրամասն դիտարկուած է աշխատութեան երկրորդ գլխում:

Ներսիսեանը, մատենագրական փաստերի քաջագիտութեամբ, մատնանշում է միջնադարեան հեղինակների ու գրիչների կողմից տաղի տարբեր տեսակաւորումները: Ընդ որում հիմք են ընդունուել թէ՛ կառուցուածքը եւ թէ՛ ընդհանրական բովանդակութիւնը, գործառնութիւնը եւ այլ յատկանիշներ: Քրոնութիւնը բերել է այն համոզմունքին, որ «հայ միջնադարը գործնականօրէն վաւերացրել է տաղերի ժանրային տեսակաւորման բաւականաչափ ընդարձակ մի համակարգ» (էջ 30):

Տաղի հիմնական ժանրերի համակարգում հեղինակն իրաւամբ առանձին տեսակներ չի համարել ծիսական նշանակութիւն ունեցող մեղեդին, փոխը եւ յորդորակը, որոնք «գեղարուեստական պատկերման ու կառուցուածքային չափանիշներով չեն սահմանազատուում գրական միւս, աւելի հաստատուն ու ներկրայելի տեսակներից» (էջ 34): Իսկ որո՞նք են այդ հիմնական տեսակները: Հեղինակը դրանց անդրադառնում է երրորդ գլխում:

Այստեղ ընդհանրական-բովանդակային հիմքի վրայ առանձնացուած են գովեստը, պարսաւը, խրատը, ողբը, աղաչանքը, գանգատը: Առաւել մեծ ուշադրութեան են արժանացել այն ժանրերը, որոնք նախորդների կողմից համեմատաբար աւելի քիչ են հետազօտուած: Ներսիսեանը բացայայտում է խնդրոյ առարկայ ժանրերի ծագումը, զարգացումը, հիմնական ժանրակազմիչ յատկանիշները, փոխառնչութիւնները, նշում կամ վերլուծում տուեալ ժանրի լուսագոյն գործերը: Յիշատակում է նաեւ ժանրային աւանդոյթների իրացումները նոր ու նորագոյն շրջանի հայ բանաստեղծութեան մէջ: Արժե-

քառոր են յատկապէս գովեստ-տաղ եւ պարսաւ-տաղ ժանրերին նուիրում հաստնումները:

Հեղինակը ճիշտ է վարուել՝ չանրադառնալով պատմական ողբին, ոչ միայն այն պատճառով, որ այդ ժանրը հիմնադրապէս ուսումնասիրել է արժանաշատակ գրականագէտ Պօղոս Խաչատրեանը, այլեւ, քանի որ այն հիմնականում դուրս է տաղերգութեան ժանրային համակարգից եւ պատկանում է պատմա-վիպագրական (մասամբ՝ սրբախօսական) բանաստեղծութեանը: Տաղերգութեան ժանր կարող է համարուել Վարագ Ներսիսեանի առանձնացրած անձնական-քնարական ողբը, որի որոշ նմուշներ է միայն թուարկում հեղինակը: Մինչդեռ ճիշտ կը լինէր, եթէ աւելի շատ տեղ տրուէր դրանց եւ ամէնեւին չվերլուծուէր Դաթակ Քերթողի ողբը, որը լիովին դուրս է տաղերգութեան ժանանակային ու ժանրային սահմաններից:

Լաւ կը լինէր նաեւ, եթէ ստեղծագործութիւնների ընդհանրական յատկանիշների հիման վրայ տրուէր իւրաքանչիւր ժանրի սեղմ սահմանումը (ինչը արում է պարսաւի եւ գանգատի պարագայում): Դա կը նպաստէր նաեւ սահմանելու առհասարակ տաղերգութիւնը՝ որպէս գրական-գեղարուեստական մի որոշակի արտադրանք, գեղարուեստական ստեղծագործութեան կառուցումքային ձեւ:

Որոշակի կայուն եւ դիմառնական կերպարների հիմքի վրայ հեղինակն առանձնացրել է տաղերգութեան եւս մի ժանր՝ վարդի ու սոխակի այլաբանութեամբ տաղերը: Փաստաւից եւ հմտօրէն է գրում այս ընդարձակ հատումը: Այնտեղ բացայայտում են հայ տաղերգութեան մէջ այդ այլաբանութեան անցած ուղին, նրա տարբեր իմաստաւորումներն ու բանաստեղծական կատարումները: Պարսկերէնի ու պարսկական պոեզիայի իմացութիւնը ուսումնասիրողին հնարաւորութիւն է տուել կատարելու մի շարք կարեւոր գուգահեռներ ու բաղդատումներ: Ընդգրկուն քննութիւնը բերել է այն համոզման, որ մեր տաղերգուների *«տուեալ ժանրով յօրինած գործերը պէտք է դիտել իբրեւ միանգամայն ինքնուրոյն ստեղծագործութիւններ, իբրեւ հայ մտքի, հայ իրականութեան ծնունդ»* (էջ 91):

Վարագ Ներսիսեանը, ըստ տաղաչափական կառուցումքի, տաղի տեսակ է համարել նաեւ հայրենը: Յայտնի է, որ Նարեկացուց սկսած մեր մի շարք բանաստեղծներ հայրենի չափով յօրինել են տաղեր եւ այլ չափածոյ գործեր: Սակայն մի բան է հայրենի չափը, մէկ այլ բան՝ բուն հայրենը (նաեւ հեղինակային հայրենը), որն ունի այլ ծագումնաբանութիւն (ժողովրդագր-սանական երգ) եւ գրեթէ կանոնիկ կազմումք: Հետեւաբար հայրենը դուրս է տաղերգութեան ժանրային համակարգից: Մեր կարծիքով, այդ համակարգից դուրս են նաեւ «բանքերը» («բանք չափաւ»), որոնք նշանաւորում են բանաստեղծական խօսքի անկախացումը մեղեդուց: Մինչդեռ տաղը (ինչպէս շարականը) հիմնականում մեղեդային, երգուող բանաստեղծութիւն է, որը «բանք»երին գուգահեռ շարունակել է իր գոյութիւնը: Օրինակ, ԺԸ. դարի բանաստեղծ Պաղտատար Դպրի (եւ ոչ միայն նրա) բոլոր տաղերն անխտիր երգուել են...

Ուսումնասիրութեան յաջորդ երեք գլուխներն արծարծում են տաղաչափական խնդիրներ:

Վարագ Ներսիսեանը երկար տարիներ խորացել է նաեւ տաղաչափագիտութեան ասպարեզում, ուստի եւ այս գլուխներում իշխում է մասնագէտի

լրջմիտ հայեացքը, առաջադրուած խնդիրների վարժ քննութիւնը: Նրան նախ եւ առաջ զբաղեցրել է այն հարցը, թէ տաղաչափական ի՞նչ ըմբռնումներ են եղել հայ միջնադարում: Հարցի լուսաբանման համար վկայակոչում են հնագոյն եւ հիմն աղբիւրների տեղեկութիւնները բանաստեղծական չափի, կշռի, ոտքի եւ յանգի վերաբերեալ: Ըստ հարկի, անդրադարձ է կատարում նաեւ յունական եւ արաբական տաղաչափութեանը:

Թէեւ հայ հիմն մտածողների տաղաչափական ըմբռնումների վերաբերեալ տուեալները սահմանափակ են, սակայն բուն գեղարուեստական նիւթի ուսումնասիրութիւնը հեղինակին բերել է այն ճիշտ եզրակացութեան, որ հայ միջնադարում *«գոյութիւն է ունեցել խօսքի ու իմաստի կառուցման որոշակի ձեւաւորուած գգացողութիւն,- եւ,- հայ տաղասացները լիովին օժտուած են եղել այդ գգացողութեամբ եւ դա հմտօրէն կիրառել են իրենց չափածոյ գործերում»* (էջ 121):

Վերը ասուածը փաստելու համար հեղինակը քննում է այն գործօնները (չափ, տուն յանգ), որոնց միջոցով հայ տաղերգուները կազմակերպել են իրենց չափածոյ խօսքի ու իմաստը: Գեղարուեստական վիթխարի նիւթի հիման վրայ ներկայացւում են տաղերգութեանը բնորոշ բանաստեղծական չափերը, դրանց լաւագոյն նմուշները, իւրայատուկ դրսեւորումները տարբեր հեղինակների տաղերում: Ընդհանրականն այն է, որ տաղերը *«հիմնականում ունենան դամաւոր կազմութիւն, բանաստեղծական տողերի միակերպ ամբամհատութիւնը իրագործւում է խօսքի քերականական շեշտերի կայուն դասաւորութեամբ»* (էջ 252): Դա հայ տաղերգութեան եւ առհասարակ հայ բանաստեղծութեան ամենաբնորոշ տաղաչափական առանձնայատկութիւնն է:

Առանձին գլուխ է յատկացւում նաեւ յանգ եւ տուն տաղաչափական միատորներին: Այստեղ էլ նոյն մասնագիտական հմտութեամբ քննուած են այդ միատորների առաջացումն ու այլազան դրսեւորումները տաղերգութեան մէջ:

Հեղինակը որոշակի օրինակներով ցոյց է տալիս, որ մեր տաղերգուները բանաստեղծական տները կառուցել են որոշակի կայուն սկզբունքով. *«Տողերի ու իմաստի ամբողջականութեան է տան մէջ, եւ իբրեւ առաւել բարդ ու իմաստական միաւոր, կրկնւում յաջորդ տների ձեւով»*: Իսկ տողերի ու տների ու իմաստի մեր քերթողները հարստացրել են *«յանգի գործածութեամբ, որը հաստատապէս մուտք էր գործել հայ գրաւոր բանաստեղծութեան մէջ X դարից ի վեր»* (էջ 126):

Մենք նշեցինք Վարազ Ներսիսեանի *Հայ Միջնադարեան Տաղերգութեան Ժանրերն ու Տաղաչափութիւնը (X-XVIII դդ.)* ուսումնասիրութեան մի շարք արժանիքներ, որոնք, անշուշտ, բոլորը չեն: Յընթացս կատարեցինք նաեւ որոշ դիտողութիւններ, որոնք, մեր համոզմամբ, լրջօրէն չեն ստուերում աշխատութեան անուրանալի արժէքը. աշխատութիւն, որ լուսաբանում է բազում կնճռոտ հարցեր եւ քննուող երեւոյթի մասին յիշալի տալիս է ամբողջական եւ յստակ պատկերացում:

ՀԵՆՐԻԿ ԲԱՆԶԻՆԵԱՆ
litart.yerevan@gmail.com

